

PERKŪNUI SKIRTI RITUALAI IR ŠVENTOVĖ

XIX A. PABAIGOJE – XX A. PRADŽIOJE

TARP SENOSIOS RELIGIJOS IR MITOLOGIJOS TYRINĖTOJŲ SUSIFORMAVO DVI POZICIJOS PAGONIŠKŲ ŠVENTOVIŲ KLAUSIMU. KAI KURIE MOKSLININKAI TEIGĖ, KAD IKI KRIKŠČIONYBĖS ĮVEDIMO NEBUVO JOKIŲ ŠVENTOVIŲ, DIEVŲ ATVAIZDŲ, KULTO TARNŲ. Vienas nuosekliausių tokios koncepcijos reiškėjų – P. Klimas. Jo knygoje „Lietuvių senybės bruožai“ aiškinama, kad lietuviai garbino ne kokius nors dievus, o visą juos supusią gamtą: „Visą gamtą per šventą laikydamas, lietuvis meldėsi jai dažniausiai tokiai, kokia ji jam tiesioginai rodėsi, nesivaizduodamas sau kitų kūrėjų šalia jos padarų. Su tuo yra surištas ir tas charakteringas lietuviams apsireiškimas, jog jie apskritai visą senosios religijos viešpatavimo tarpą, iš visako sprendžiant, nėra turėję stabų, idolų ar šiaip jau dievų paveikslų“ (73, p. 84). Panašių pažiūrų buvo ir Z. Ivinskis. Jo nuomone, lietuvių religijos svarbiausią objektą sudarė gamtos ir jos reiškinių garbinimas (60, p. 163). Remdamasis E.B. Tyloro, L. von Schröderio veikalais, Z. Ivinskis akcentavo gyvybės pradą gamtoje. Tuo buvusi pagrįsta „gamtinė religija“ – šventų vandenų, šaltinių, ežerų, medžių garbinimas (60, p. 163–165).

Antrosios pozicijos šalininkai, kurių ryškiausias atstovas – J. Basanavičius, skleidė visiškai kitokias idėjas. J. Basanavičius deklaravo, kad lietuviai bei prūsai turėjo savo dievų stabus, šventoves, kuriose atlikinėjo jiems skirtas apeigas, atnašavo aukas, o apeigoms vadovavo žynys – įtakingas žmogus, žinantis „senovės burtus“ (9, p. 176–186).

Tiek pirmoji, tiek antroji kryptis turėjo savo pasekėjų, ne tik XX a. pradžioje, bet ir vėlesniais laikais.

Tendencija neigti šventovių pagonybėje egzistavimą susiformavo, matyt, dėl to, kad iš esmės remtasi tik istoriniais šaltiniais, tautosakos duomenimis, o atitinkamos archeologinės medžiagos tuomet – XIX a.

pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje būta visai nedaug. Šio šimtmečio antrojoje pusėje suintensyvėjus archeologiniams tyrimams, buvo atrasta akivaizdžių senosios religijos kulto vietų. Tai savaimė paneigė požiūrį apie šventovių nebuvimą pas lietuvius ir jų artimiausius kaimynus.

Ypač vertingų archeologinių paminklų, kurie gali būti laikomi šventviečių ir šventovių liekanomis, surasta septintajame ir vėlesniais šio amžiaus dešimtmečiais. Tokios ryškesnės pagonybės kulto vietos aptiktos kasinėjant Šventosios (Palanga) gyvenvietę (stulpinė žmogaus skulptūra), Kurmaičių kaimo (Kretingos r.) piliakalnį (iš akmenų sukrautas pusračio formos statinys), Kerelių kaimo (Kupiškio r.) piliakalnį (stulpinės konstrukcijos statinio likučiai), Birutės kalną Palangoje (šventovės, skirtos dangaus kūnams stebėti, pėdsakai), Vilniaus arkikatedros rūsius (Perkūnui skirtos šventovės liekanos) (22, p. 64–68). Čia išvardyti toli gražu ne visi senojo kulto vietų likučiai, surasti minėtu laikotarpiu. Jie aiškiai įrodė, kad lietuviai dar pagonybėje turėjo dievų stabų, šventovių.

Istoriniuose šaltiniuose įvairiai nušviečiamas kulto vietų egzistavimo ir jų pobūdžio klausimas. Kai kuriuose jų pateikiama informacijos apie gamtos objektų garbinimą, o kartu liudijama buvus specialiai įrengtas kulto vietas ir jo atlikėjus.

Kronininkas Petras Dusburgietis (XIV a.) teigia prūsus garbinus šventas giraites, laukus ir vandenį, kur niekas nedrįso nei medžio kirsti, nei žemės dirbti, nei žuvauti (29, p. 87). Toliau kronikininkas aprašo kulto vietą Prūsijoje: „Fuit autem in medio nacionis hujus perverse, scilicet in Nadrowia, locus quidam dictus Romow“ (102, p. 88). (Šios klasikinės tautos [gyvenamų žemių] viduryje, Nadruvoje buvo vieta, kurią vadino Romove; 29, p. 87). Iš tolesnio dėstymo galima spręsti, kad Dusburgietis Romovę laikė ne tik prūsų, bet iš viso baltų kulto centru, nes, pasak jo, Romovėje gyvenančio krivio, savo autoritetu prilygstančio popiežiui, valiai pakluso ne tik prūsai, bet ir lietuviai, ir kitos tautos, gyvenusios Livonijos žemėje: „in quo habitabat quidam dictus Criwe, quem colebant pro papa, quia sicut dominus papa regit universalem ecclesiam fidelium, ita ad istius nutum seu mandatum non solum gentes predictae, sed et Lethowini et alie naciones Lyvonie terre regebantur“ (102, p. 88). Tai, kad išymioji prūsų šventovė buvo kulto vieta, vėliau rašė ir J. Długosz (XV a.), S. Grunau (XVI a.), L. Davidas (XVI a.), M. Pretorijus (XVII a.) (102, p. 139, 192–196, 532, 554–555; 24, p. 24–25).

XV a. rašytiniuose šaltiniuose randama duomenų ir apie specialiai Perkūnui skirtus ritualus. J. Długosz, išvelgdamas lietuvių bei

prūsų giminystę su romėnais, pažymi, kad lietuviai atlikinėdavo tuos pačius aukojimus, kaip ir jų giminaičiai: „Eadem quoque sacra eosdem Deos eosdem sacrorum ritus, easdem caerimonias, quae et qui Romanis gentilibus erant, ante suspectam fidem coluisse, videlicet sacrum ignem, et qui falsa credulitate ab illis perpetuus habitus est, et in illo Jovem tonantem Virgines Vestales Romae custoditum cuius neglectam extinctionem capite expiabant“ (102, p. 138–139). J. Długoszo teigiama, kad lietuviai garbino šventąją ugnį, kurią, klaidingai manydami, laikė amžina ir kuri buvo skirta griaudžiančiam Jupiteriui. Ją saugojusios Romoje mergelės vestalės. Jei nerūpestingai saugant ugnis užgesdavo, jos turėdavo atsakyti savo galva. Taigi J. Długoszas čia jau užsimena apie ugnies deginimo apeigas, atliekamas Perkūnui, kurį jis čia vadina griaudžiančiu Jupiteriu.

Detalesnis šiame darbe jau analizuotas prūsų kulto vietos aprašymas pateiktas S. Grunau veikale. Pagal S. Grunau kroniką, vienas iš Rikoyte garbintų dievų buvo kaip tik Perkūnas. Jis stovėjo ažuolo drevėje tarp Patrimpo bei Patulo (50, p. 78). Pasak S. Grunau, tam ažuole stovėjusiam dievui Perkūnui dieną naktį buvo deginamos ažuolinės malkos (50, p. 78).

Apie ugnies kūrenimo apeigą, skirtą Perkūnui, užsimena ir kai kurie kiti XVI–XVIII a. istorikai: J. Melecijus, M. Pretorijus, S. Rostowskis. J. Melecijus pažymi, kad amžinoji ugnis Perkūnui būdavo deginama Žemaitijoje, prie Nevėžio upės, ant kalno (102, p. 296). S. Rostowskis (XVIII a.) teigia, kad Perkūnui ugnis būdavo kūrenama miškuose, imituojuant Romos vestales: „Perkuno ignem in silvis sacrum, Vestales Romanas imitati, perpetuum alebant“ (102, p. 435). Tad abu autoriai – J. Melecijus ir S. Rostowskis, taip pat ir anksčiau aptartasis J. Długoszas, aprašo Perkūnui skirtą ugnies kūrenimo apeigą, tačiau neužsimena, kad čia būdavo naudojamos ažuolinės malkos. Tik XVII a. pab. M. Pretorijus, kaip ir S. Grunau, tvirtina prūsus Perkūnui kūrenus būtent ažuolines malkas (102, p. 534–535; 8). M. Pretorijus paaiškina, kad ažuolas turi savyje šventosios ugnies, o be to – jis priklauso Perkūnui (102, p. 534). Matyt, ažuolinių malkų ar bent jau ugnies deginimas buvo vienas pagrindinių ritualų, skirtų Perkūnui.

Kaip žinoma, Perkūnui buvo aukojamos ir aukos. Auka šiam dievui galėjo būti ožys. Perkūnas kaip vienas iš dievų, kuriam buvo aukojamas ožys, minimas S. Grunau Prūsijos kronikoje. Ritualas buvo atliekamas prie ažuolo su trimis dievų atvaizdais. Pasakojama, kad krivių krivaitis, sukvietęs į *Rikoytto* kilminguosius, priešais šventąjį

ąžuolą papjovė ožį už visų nuodėmės; jie mėsa kepė, pridėdami lapų to ąžuolo, kuriame stovėjo dievų stabai, po to gėrė midų sveikatos linkėdami ir sumigo: „Sie entboten alle Adligen gen Rikoyotto und der Kryve Kirwaito tötete einen Bock um der Sünde aller willen; das Fleisch brieten sie mit den Blättern der Eiche, in der die Bilder der Götter standen, tranken darnach poskeiles von Met¹ und beschliefen es bis an den Morgen“ (102, p. 194).

Gana detaliai ožio aukojimo ritualas apibūdinamas „Sūduvių knygelėje“ (XVI a.). Iš pradžių čia pateikiamas 14 prūsų dievų sąrašas, kuriame yra įrašytas ir Perkūnas (*Parkuns*). Teigiama, kad šiems dievams, kurie labiausiai vertinami ir laikomi didžiausiais, būdavo skiriama ožio auka: „Item das seind die namhafftigen gotter, die sie alle in der heiligung des Bocks gebrauchen, und vor die grosten achten und rechen“ (102, p. 247).

Pats ožio aukojimo ritualas būdavo taip atliekamas:

Taigi, kada jie nori aukoti ožį, susieina keturi arba šeši kaimai. Jeigu jų būna daug, tai perka jautį ir sueina visi į vieną trobą. Čia gerai įkuria ugniakurą, moterys atsineša kvietinių miltų ir užmaišo tešlą. Ožį arba jautį atveda jie prie viršaičio (*Wourschkaiti*), tas uždeda ant jo abi rankas ir kalba meldamas visus dievus, kad jie priimtų jų šventę ir pašventintų šią mėsa ir duoną, kad jie garbingai galėtų atlikti savo aukojimą. Dievus išvardina jis taip, kaip anksčiau pasakyta, kiekvieną pagarbina pagal jo galybę. Tada jie veda ožį į kluoną, pakelia ir visi eina aplink jį. Viršaitis dar kartą kreipiasi, šaukdamas visus dievus kaip anksčiau, užsijuosia prijuoste ir kalba: „Tai yra girtinas šventas mūsų tėvų atminimas, kad atpirktume mūsų dievų rūstybę“ – ir nuduria ožį. Kraujo neleidžia ant žemės tekėti, bet visus juo pašlaksto. Tada doruoja ir sudeda mėsa į katilą; vyrai susėda aplink ugnį, o moterys atneša kvietinę tešlą, padaro iš jos bandeles ir dalina jas vyrams. Šie svaido nekeptą duoną per liepsnojančią ugnį vienas kitam, kol pajunta pakankamai iškepus. Po to dalina mėsa. Kai ji išvirusi, ryja ir geria iš ragų visą naktį. Prieš auštant išeina visi priešais kaimą, nešasi su savim kaulus ir trupinius – visa, kas likę. Viską jie sudeda į įprastą vietą, užpila žemėmis ir saugo, kad neateitų čia gyvuliai bei šunys. Po to išsiskirsto į namus ir atsiduoda dievams. Padėkoja savo laimintojui (*Segnoten*), kurį vadina viršaičiu, su didele pagarba (102, p. 250–251; 8; vertė V. Balaišis ir S. Plaušinitis).

Kaip galima spręsti iš šio aprašymo, ritualas būdavo atliekamas troboje, o vėliau kluone, stebint ir dalyvaujant žmonėms, susirinkusiems iš kelių kaimų. Beveik visus apeiginius ožio aukojimo veiksmus atlikdavo viršaitis: pasimeldavo dievams, uždėjęs ant ožio rankas, nudurdavo jį, ištekėjusiu krauju apšlakstydavo aplinkinius, ožio mėsa sudorodavo, sudėdavo į katilą ir išvirdavo. Mėsa valgydavo

¹ Tiklesnį šios frazės vertimo komentarą žr. 256, p. 136.

visi ritualo dalyviai, puotaudami ištisą naktį. Prieš auštant likusieji trupiniai bei kaulai būdavo užkasami priešais kaimą. Šis paskutinis ritualinis veiksmas su maisto likučiais – tai, matyt, taip pat auka dievams. Tad ožio aukojimas „Sūduvių knygelėje“ apibūdinamas kaip svarbus kaimo bendruomenės renginys, kurio ypatingu būdu atliekamose ceremonijose dalyvaudavo ne tik šventikas, bet ir bendruomenės nariai.

Be minėtų ožio ir jaučio, Perkūnui galėjo būti aukojami ir kiti naminiai gyvuliai bei paukščiai. Tai liudija M. Pretorijus. Šio autoriaus teigiama, kad perkūnijai praėjus, daugiau pasiturintieji netrukus papjaują avį arba kiaulę, arba nors juodą gaidį ar vištą, ir tai tuojau visiškai suvalgo (102, p. 536). Be to, po audros, jei kas turi alaus, tai pradeda leisti naują statinaitę. Valgydami ar gerdami žmonės šį tą numesdavo ar papildavo Perkūnui (102, p. 536).

„Sūduvių knygelėje“ teigiama, kad kituose aukojimuose šaukiami ne visi dievai, o tik svarbiausi. *Parkuns* juose taip pat būdavo prisimenamas. Per vieną pirmųjų pavasario švenčių („šventė atlaikoma anksčiau negu su plūgu išeinama į laukus“), kuri vadinta Pergrubrijaus aukojimu, sueinama į vieną namą. Čia būdavo parūpinama didžiulė statinė ar dvi alaus, ir viršaitis pakeldavo ranka plokščią taurę, pilną alaus, prašydamas Pergrubrijaus, išgenančio žiemą, auginti javus ir užgožti piktžoles. Taip sakydamas nuleisdavo taurę žemyn, įsikasdavo į burną, pakeldavo dantimis, išgerdavo ir mesdavo ją per galvą, neliesdamas rankomis. Vienas to laukdavo, pakeldavo taurę, atnešdavo atgal ir pilną alaus pastatydavo prieš viršaitį. Tada jis vėl pradėdavo ir prašydavo dievą Perkūną (*Parkuns*), kad jis suteiktų maloningo ir ankstyvo lietaus ir nublokštų Pikulą (*Peckollum*) kartu su jo pavaldiniais, ir išgerdavo taurę kaip anksčiau. Po to visi gerdavo ratu (102, p. 247). Tad Perkūno prašyta lietaus ir susidoroti su žmogui nepageidaujamu Pikulu ir jo pavaldiniais. Pikulas „Sūduvių knygelėje“ apibūdinamas kaip pragaro ir tamsos dievas (102, p. 246). Aukojimas nesibaigdavo malda Perkūnui. Po to dar būdavo kreipiamasi į Svaistiką (*Swayxtix*), prašant šviesos, ir į Pilvytį (*Pilniten*), kad jis augintų dideles, gražias varpas (102, p. 248).

„Sūduvių knygelės“ liudijimu, dar viena aukojimo šventė, kurioje paminėdavo Perkūną, būdavo nuėmus derlių. Jeigu javai gerai nusi-sekė, tai žmonės įprastu būdu garbindavo anksčiau minėtus dievus (102, p. 248–249). Bet jei metai būdavo šlapi ir neužderėdavo javai arba būdavo blogai sudoroti, tai jie taip pat rengdavo šventę. Ir viršaitis

kreipdavosi į didįjį gerąjį dievą Aušautą, kad jis paprašytų dievus Pergrubrijų, Perkūną, Svaikstiką ir Pilvytį būti jiems ateinančiais metais maloningesniems (102, p. 249)¹.

Panašiai kaip „Sūduvių knygelėje“, Pergrubrijaus šventę aprašo L. Davidas (XVI a.). Tik jis šiame kontekste pateikia labiau išplėstą maldą Perkūnui:

O du gnediger Gott Perkunus, dich bitten wir, du wollest uns zu rechter Zeit kohmen und gnedige Regen geben, damit das Laub, Gras und Getreidig woll wachsen und gedeien moge, und uns durch unzeitigen Sturm, Hagel, Plitz und Donner nicht Schaden zufuge, ja du großmechtiger Gott woldest ferne hinwegktreiben auch schlahen Pockollos mit seinem Gesinde und Undterthanen, das die uns nicht Schaden thun mögen, noch dem Gewechse (24, p. 89–90). (O tu maloningasis dieve Perkūne, mes prašome tavęs, kad tu ateitum pas mus tinkamu laiku ir reikalingo lietaus duotum, kad žolė ir javai gerai augtų ir žolė bei javai gražiai vešėtų, ir nedaryk žalos nelaukta audra, kruša, žaibu ir griausmu, tu didelę galią turintis dieve, nuvyk ir mušk Pokulą su jo tarnais bei pavaldiniais, kad jie mums ir augalams nuostolių nedarytų.)

Jei anksčiau cituotoje maldoje Perkūnui (iš „Sūduvių knygelės“) pageidaujama tik lietaus ir nublokšti Pikulą su jo pavaldiniais, tai čia dar prašoma nedaryti žalos nelaukta audra. L. Davidas kaip žmonių bei Perkūno priešą pamini Pokulą su jo tarnais bei pavaldiniais ir paaiškina, kuo jis kenksmingas žmogui: Pokulas daro nuostolių žmonėms ir augalams. Vadinasi, Pokulas – ne vien Perkūno, bet ir žmonių priešas, turintis įtakos augmenijai².

„Sūduvių knygelėje“ ir L. Davido veikale išryškėja keletas svarbių dalykų: į Perkūną (bei kai kuriuos kitus dievus) būdavo kreipiamasi prasidedant pavasariui – Pergrubrijaus šventės metu arba rudenį, nuėmus derlių; Perkūno būdavo prašoma lietaus ir apginti nuo žmogui ir augmenijai kenkiančių tamsos ir požemio būtybių – Pikulo bei Pokulo. Taigi čia kartu atskleidžiama atmosferinė ir apsauginė Perkūno funkcijos.

Išskirtina, kad minėtuose istoriniuose veikaluose paliudytas Perkūno ryšys su Pergrubrijaus švente. Tikriausiai tai – ne atsitiktinis faktas. Ši sąsaja jau buvo konstatuota bei svarstyta A.J. Greimo (47, p. 453–459). Abu dievai „nuvydavę žiemą“, paskatindavę augalų žaliavimą bei augimą. Tai teigiama, remiantis M. Strykowski veikale

¹ J. Melecijus, taip pat aprašęs ožio aukojimo ritualą, pažymi, kad jis būdavo atliekamas nupjovus javus (102, p. 294–295).

² Pokulo (Pokliaus) ir Pikulo vardai neretai priskiriami tam pačiam dievui (93, p. 566; 126, p. 7).

pateikiamomis maldomis Perkūnui ir Pergrubrijui. Pabrėždamas šių dievų kai kurių veiklos sferų panašumą, A.J. Greimas daro išvadą, kad vis dėlto jie yra skirtingi dievai (147, p. 459)¹. Iš tiesų gal tai ir nėra tapatūs dievai. Tačiau tikriausiai jie buvę artimi, glaudžiai susiję mitiniai personažai. Tai demonstruojančiu argumentu reikėtų laikyti ir faktą, kad, kaip teigia J. Lasickis ir J. Melecijus, Pergrubrijaus šventė buvo švenčiama per Šv. Jurgį, kurio ryšys su Perkūnu nekelia jokių abejonių (80, p. 28; 102, p. 294). Plačiau šis klausimas dar bus aptariamas.

Tam tikros Perkūnui skirtos apeigos, kurias atlikdavo žemdirbys audros metu, aprašomos J. Lasickio: „Percunos Deus tonitrus illis est; quem coelo tonante, agricola capite detecto et succidiam humeris per fundum portans, hisce verbis alloquitur. Percune deuaite niemuski und mana, dievuu melsu tavvi palti miessu. Cohibe te inquit Percune, neue in meum agrum calamitatem immitas: ego vero tibi hanc succidiam dabo. Verum postquam nymbus praeterit, carnes ipse absumit“ (80, p. 40). (Perkūnas [Percunos] jiems yra griausmo dievas, į kurį, griaudžiant danguje, žemdirbys, nešdamas per žemę ant pečių paltį, kreipiasi šitokiais žodžiais: „Percune deuaite niemuski und mana, dievuu melsu tavvi palti miessu“ – „Susilauyk, – sako, – Perkūne, ir mano laukui nuostolių nepadaryk, o aš tau šitą paltį duosiu“. Bet kai liūtis praeina, tą mėsą suvalgo pats; 80, p. 19). Kaip minėta, ritualas buvo atliekamas griaustiniui griaudžiant. Vadinasi, šios apeigos aktualizuojamos kaip tik griaustinio dievo akivaizdaus reiškimosi periodu, atliekant jam vieną pagrindinių – atmosferos reiškinų reguliavimo funkciją. Matyt, iškildavo grėsmė, kad Perkūnas nepadarytų žalos žmogui, visų pirma nenutrenktų jo paties, kita vertus, kaip interpretuoja pats J. Lasickis, kad nepakenktų laukams, kuriais nuolat rūpinasi žemdirbys. Tam Perkūnui aukojama paltis: žemdirbys ją neša ant pečių per savo žemę, tardamas dievui: „tavvi palti miessu“. Liūčiai pasibaigus, jis pats tą mėsą suvalgo.

Pažymėtina, kad žemdirbys kreipdavosi į Perkūną, eidamas per savo lauką. Iš liaudies tikėjimų žinoma, kad pats laukų apėjimas, ypač ratu,

¹ A.J. Greimas suartina šiuos dievus ir dar vienu požiūriu. Pažymėdamas, kad Perkūnas sujudina žemę, išvaro pašalą, perverdama grubą (nuo šalčio sukietėjusios žemės luobą), autorius pareiškia, kad analogišką veiksmą atlikdavo ir Pergrubrijus. Pastarojo dievo vardas, jo manymu, kilęs iš žodžio *grubas* (47, p. 454). V. Ivanovas ir V. Toporovas kitaip aiškina teonimo Pergrubrijus kilmę. Esą šis vardas kilęs iš žodžių *grublas*, *grublus*, *grubus*, kurių semantika susijusi su nelygumu, grubumu, grublumo idėja, ir teigia, kad Pergrubrijus kaip vaisingumą laiduojanti dievybė turėtų būti siejamas su slavų Jarila – pavasario bei vaisingumo dievu, kuriame išryškintas seksualumas (228 2, p. 302).

buvo suvokiamas kaip ritualinis veiksmas, kurio esminės funkcijos – augalų apsauga ir vaisingumo skatinimas. Turint tokią tikslą javai būdavo lankomi, apeinami per Sekmines, Jonines. „Jeigu Sekminėse rugius aplankai, sako, javų laima ir branda didesnė esti“ (TD 3, p. 105). „Joninių vakarą šeimininkas su rožančiumi apeidavo laukus, kad piktos dvasios neniokotų derliaus“ (153, p. 81). Apeinant laukus ratu jie „tarsi apsupami magiška mūro siena, kurios joks blogas demonas negali peržengti“. Kita vertus, vieta pavedama aukštesnės galybės globai (BLKŠ, p. 188). Reikia manyti, kad ir valstiečio ėjimas per savo žemę griaudžiant su auka dievui buvo panašaus pobūdžio ritualinis veiksmas, kurio pagrindinė paskirtis – apsauginė.

Perkūnui skirtų maldelių, be čia pateiktų, žinoma ir daugiau. Kai kurios jų atrodo esančios vėlyvesnės ir primena desakralizuotus tekstus. Ypač populiari, žinoma pateikėjų dar ir šiais laikais, tokio turinio maldelė: „Perkūne dievaiti, nemušk žemaitį, mušk gudą kaip šunį rudą“ (LTR 758/61/). Prie vienos tokių maldelių pridėta pastaba, kad ją pasakęs vienuolis bernardinus, pažymėdamas, kad žemaičiai *gudu* vadina kiekvieną svetimą žmogų, kuris ne žemaitiškai kalba (89, p. 157). Lietuvoje šis tekstas varijuoja priklausomai nuo to, kuriame regione jis yra sukurtas. Aukštaitijoje prašoma nemušti aukštaičio: „Perkūne dievaiti, netrenk į aukštaitį, trenki į gudą kaip į šunį rudą“ (LTR 832/403/). Svetimšalis maldelėje Perkūnui galėjo būti pavadinamas ne tik *gudu*, bet ir vokietuku: „Perkūne dievaiti, nemušk žemaitį, mušk vokietuką kaip velniuką“ (LTR 758/60/). Čia vokietukas palyginamas su velniuku. Sakmėse velnias dažnai pasirodo vokietuko pavidalu (LMD I 817/16/; LTR 758/4/; LTR 783/543/). Todėl visai natūralu, kad čia Perkūno prašoma mušti ne žemaitį ar aukštaitį, o vokietuką, kuris tikriausiai yra pats velnias.

Atkreiptinas dėmesys, kad maldelė galėjo būti lydima tam tikros apeigos: atliekama smilkant verba (LTR 832/398, 406/). Kaip žinoma, verba būdavo smilkoma troboje, užėjus audrai: „Kai labai griaudžia, tai reikia parūkyti arba šventintu eglium, arba Agotos žolynais, arba vestuvių vainikėliu – Perkūnai aplenks tavus namus“ (LMD I 474/620/). Namų smilkymas verba laikyta apsaugine priemone nuo perkūnijos, o tiksliau – nuo velnio. Su tokiu apsauginės paskirties ritualu buvo derinama maldelė, kurios funkcija taip pat buvusi apsauginė.

Taigi žinių apie Perkūnui skirtus ritualus turime nedaug. Tačiau ir jomis remdamiesi galėtume konstatuoti, kad šiam dievui buvo nuolat kūrenama ugnis, atnašaujamos aukos. Siekiant pelnyti šio dievo

palankumą, kreiptasi į jį maldomis, prašant lietaus, gero derliaus bei įvairiopus apsaugos. Ankstyvuojū Perkūno kulto periodu minėtosios apeigos būdavo atliekamos šventvietėse ar šventovėse, įrengtose pačioje gamtoje, panaudojant jos objektus. Altorius įtaisomas medyje (kartu su kitais dievais), aukuras – ant kalno. Perkūno kultas tokioje aplinkoje derinosi su pačia gamtiška jo kaip griaustinio dievo prigimtimi. Tačiau vėliau Lietuvoje atsirado vien tik šiam dievui skirtas specialus kulto pastatas, liudijantis kylantį Perkūno autoritetą bei populiarumą. Manoma, kad šventovė Perkūnui turėjo būti dabartinės Vilniaus arkikatedros vietoje. Tai pagrindžiama istorinių šaltinių bei archeologijos duomenimis.

1388 m. kovo 12 d. popiežiaus Urbono VI bulėje teigiama, kad vienoje Vilniaus šventovėje tuščias dievų ir stabų dievybes prietarinškai garbino. Ši šventovė buvo nugriauta, o jos vietoje pastatyta bažnyčia (79, p. 11–14).

Lenkų istorikas J. Długoszas XV a. antroje pusėje rašė, kaip 1387 m. Lietuvos krikšto metu karalius Vladislovas [Jogaila – *N.L.*] įsakė užgesinti Vilniuje, šalies sostinėje ir širdyje, amžinąją ugnį, saugomą žynio (*znicz*) ir nuolat kurstomą pagonių, o šventovę ir altorių, kur jie atnašaudavo aukas, nugriauti (102, p. 139–140).

Perkūno šventovė liudijama A. Rotundo „Lietuvos kronikoje“ (XVI a.). Deja, šios kronikos rankraštis neišliko – tikriausiai sudegė per kalvinistų bažnyčios gaisrą. Tačiau A. Rotundo kronika suspėjo pasinaudoti vokiečių istorikas J. Rivijus, pateikdamas jo kūrinio ištraukų. Vienoje tų ištraukų pažymima, kad ten, kur mažoji Vilija [Vilnia – *R.J.*] susilieja su didžiąja upe [Nerimi – *R.J.*], prie pat miško buvo didelė mūrinė griaudžiančiojo Jupiterio – Perkūno, arba griaustinio dievo, šventykla, įkurta kunigaikščio Gereimundo [Girmanto, Šventaragio sūnaus – *R.J.*] 1285 m. (132)¹. XIX a. J. Rivijaus kronika rėmėsi T. Narbutas, atgaivinęs ir išpopuliarinęs idėją apie XIII a. pab.–XIV a. Vilniuje buvusią Perkūno šventovę (116, p. 208–210).

Faktą apie pagonių šventovę Vilniuje konstatavo ir M. Strykowski XVI a. pab. Jis rašė, kad ten, kur Vilnia įteka į Viliją, pagonišku papročiu buvo sudegintas kunigaikštis Šventaragis bei kiti Lietuvos kunigaikščiai. Vėliau toje vietoje buvo pastatyta šventovė, kurioje žyrys kūrė amžinąją ugnį Perkūno garbei (102, p. 334–335).

Istorinių šaltinių liudijimus patvirtina archeologiniai duomenys.

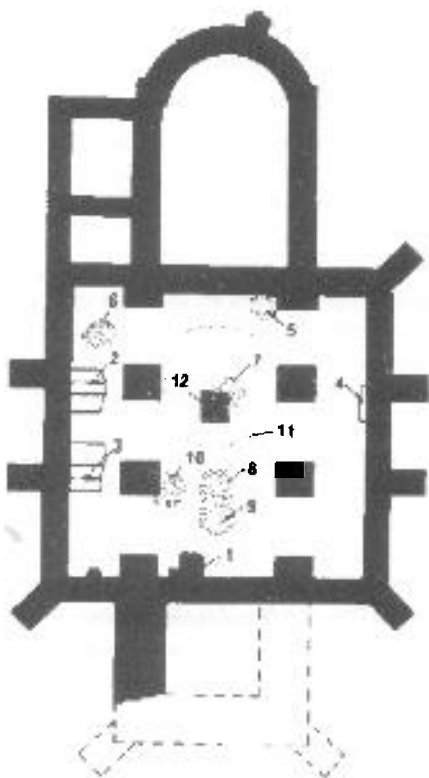
¹ Naudotasi R. Jaso kronikos vertimu ir jo parašytais komentarais (8). R. J. – Rimantas Jisas.

1986 m. atlikti Vilniaus arkikatedros kasinėjimai atskleidė, kad čia kadaise galėjo būti pagoniško kulto vieta (72). Kaip žinoma, dabartinė arkikatedra – XVIII a. architektūros paminklas, pastatytas pagal L. Stuokos-Gucevičiaus projektą. Tai – paskutinis mus pasiekęs katedros pastatas. Amžiams bėgant ji buvo keletą kartų sunaikinta, o paskui vėl atstatoma ar rekonstruojama. Manoma, kad pirmoji katedra šioje vietoje buvo pastatyta Lietuvos valdovo Mindaugo. Kaip žinoma, Mindaugas ne tik suvienijo kraštą, sukūrė Lietuvos valstybę, bet ir siekdamas Livonijos ordino palankumo apie 1251 m. apsikrikštijo kartu su savo šeima. Nors jo krikštas, kaip teigiama Ipatijaus metraštyje, buvo apgaulingas ir Mindaugas toliau tebegarbino pagoniškuosius dievus, vis dėlto priėmus krikščionybę prirėmė atitinkamo kulto pastato. Todėl XIII a. viduryje Vilniuje pastatoma katedra (71, p. 124). Tiesa, kaip krikščionybę skleidžianti bažnyčia ji gyvavo neilgai. Manoma, kad po Mindaugo mirties (1263 m.) ji buvo pritaikyta pagonių šventovei, siekiant sugrįžti prie senosios religijos bei ją atgaivinti (70, p. 15).

Mindaugo statyta katedra buvo kvadratinės formos pastatas, kuriame vyravo pereinamojo iš romanikos į gotiką laikotarpio stiliaus bruožai (70, p. 11). Archeologams pavyko surasti pirmosios katedros mūro likučių.

Arkikatedros požemiuose glūdinčių kultūrinių klodų tyrinėtojas N. Kitkauskas teigia, kad seniausių mūrų liekanos nesunkiai atskiriamos nuo vėlesnio laikotarpio architektūros detalių. Pasak jo, pirmosios katedros sienos mūrytos iš lauko akmenų su rusvu molio atspalvio skiediniu, mūro paviršiuje kai kur tarp akmenų įterpta plytgaliumų (71, p. 94–95). Katedra buvo trinarė su masyviu bokštu vakarinio fasado centre (70, p. 9).

Arkikatedros rūsiuose aptikta ir tokių radinių, iš kurių galima spręsti čia buvus pagoniško kulto vietą. Maždaug ten, kur turėjo būti pirmosios katedros vidurys, surasti keturių apeiginių grindinių likučiai. Viršutinis grindinys, įrengtas ne anksčiau kaip XIII a., – iš lauko akmenų ir degto molio (71, p. 125). Dar giliau buvo atrasti trys raudono degto molio sluoksniai, kurie, kaip manoma, yra ankstesni, tačiau tiksliau juos datuoti nelengva (71, p. 125). Archeologų konstatuojama, kad tokie grindiniai būdingi pagoniško kulto vietoms (72, p. 52). Ikkrikščioniškos religijos kulto vietų su panašiais grindiniais Lietuvoje rasta ir daugiau. Minėtinas Bačkininkėlių piliakalnis (Prienu r.). Ten buvo aptikta molio aikštelė, aplink kurią buvo išgrįstas akmenų grindinys. Molio aikštelės viduryje rasta stulpaviečių, išdėstytų ovalu

Pirmosios, XIII a. statytos katedros planas:
 1 – glazūruotų plytelių grindų fragmentai,
 2 – rytiniai laiptai, 3 – vakariniai laiptai,
 4 – nustatytos paskirties mūro liekanos pietinėje navoje 3,5 m gylyje, 5–10 – židiniai,
 11 – apytikris apeigų aikštelės kontūras,
 12 – akmenų ir degto molio apeigų aikštelės grindinio liekanos (70, p. 11)

(72, p. 53; 22, p. 65–66).

Šalia senųjų su pagonybe siejamų grindinių arkikatedros požemiuose atkasti šeši aukojimo židiniai. Trys iš jų – ankstyvesni, galėjo būti įrengti I tūkstantmetyje po Kr. Prie jų rasta grublėtosios keramikos, perdegtų akmenų (71, p. 117). Kiti trys židiniai datuojami II tūkstantmečio po Kr. pirmaisiais šimtmečiais. Juose, be pelenų ir degėsių, rasta gyvulių kaulų (71, p. 117). Nors istorikams ir sudėtinga tiksliau datuoti visus minėtus pagoniško kulto vietų likučius, tačiau vis dėlto jie siejami ir daroma prielaida, kad kai kurie jų kadaise sudarė vieną – apeigų aikštelės – kompleksą, kuriam dar priklausė aukuras bei dievo atvaizdas: „Sprendžiant iš gretimų šalių analogiškų pavyzdžių, akmenų ir degto molio aikštelėje turėjo būti aukuras, o kažkur netoliese dievybės (Perkūno?) atvaizdas. Židiniai aplink aikštelę, galimas daiktas, buvo ritualiniai, greičiausiai tai aukojimo

židiniai“ (70, p. 26).

Dar viena reikšminga iškasena, kuri gali būti siejama su aptariama pagoniško kulto vieta – dveji laiptai, išmūryti ties kvadratinio pastato šiaurinės sienos viduriu, pakopomis kylantys į pietų pusę. Laiptai užėmė visą šiaurinės navos plotį (70, p. 14–15; 71, p. 115). Neatrodo, kad šie laiptai būtų atlikę tiesioginę savo paskirtį, tai yra tarnavę praktiniam reikalui. Įprastame katalikiškos bažnyčios pastate jie būtų trukdę žmonių srautui. Be to, pakopų plytos nuvaikščiotos nedaug, pakopos neaukštos. Į išorę jais negalima buvo patekti (71, p. 124). Rytinių laiptų išlikusios šešios pakopos. Šeštosios pakopos plytos nulaužtos. Tikriausiai pakopų buvo daugiau. Vakariųjų laiptų pietinis

galas taip pat nuardytas. Jų išlikusių pakopų skaičius nenustatytas, nes virš jų rasti keli kapai su mūrinėmis aptvarų sienelėmis. Istorikai kelia mintį, kad šie laiptai galėjo būti kronikose minimo laiptuoto altoriaus Perkūnui liekanos (71, p. 116). J. Rivijaus kronikoje taip pat minimas laiptuotasis altorius Perkūnui. Čia iš viso gana detaliai aprašoma Perkūno šventovė:

Vilniuje, kur dabar stovi katedros bažnyčia, augo senas ažuolynas, pašvėstas stambeldžių dievaičiams. Toje vietoje, kur mažoji Vilija susilieja su didžiąja upe, prie pat miško buvo didelė mūrinė griaudžiančiojo Jupiterio – Perkūno, arba gri austinio dievo, šventykla, įkurta kunigaikščio Gereimundo 1285 metais. Jos ilgis buvo 150 uolekčių, plotis – 100 uolekčių, aukštis – 15 uolekčių. Bet viršuje ji neturėjo stogo; į ją vedė vienintelis įėjimas nuo didžiosios upės pusės; prie sienos [esančios] priešais įėjimą buvo koplyčia, kurioje laikytos visokios retenybės ir brangūs daiktai. Po ta koplyčia buvo rūsys, kuriame laikyti šventi žalčiai, rupūžės ir pan. Aukščiau koplyčios kilo aukšta altana, kuri 16 uolekčių išsikišo virš šventyklos sienos. Pačioje altanoje stovėjo medinis dievaičio stabas, kuris buvo atgabentas iš Palangos šventųjų miškų. Koplyčia ir altana buvo plytinės. Prieš pat šią koplyčią stovėjo altorius iš 12 pakopų, pastatytas kvadratu; kiekviena pakopa buvo 1/2 uolekties aukščio, 1 1/2 uolekties pločio; iš viso aukštis siekė 25 uolektis. Kiekviena pakopa buvo skirta vienam Zodiako ženklui. Ant jų būdavo deginamos aukos – kiekvieną mėnesį, tą dieną, kai saulė, pasiekusi savo aukštį, įžengdavo į ženklą. Tad aukščiausioji pakopa priklausė Vėžiui, o žemiausioji – Ožiaragiui. Ant šitų pakopų jokios tikros aukos (taip galvota) nedegindavo, o tik vaškinių atvaizdą, pavyzdžiui, Liūto, Mergelės ir kt. Tik ant altoriaus viršaus degindavo gyvulių aukas, būtent, tam tikromis deginimo dienomis; ten pat dieną naktį degė niekad negėstanti ugnis, saugoma tam skirtų kunigų. Toji ugnis degė taip sumaniai viduje įtaisytoje įduboje, kad jokia liūtis, nei sniegas ar vėjas neįstengdavo ugnies užgesinti; priešingai, liepsna, pamaitinta degama medžiaga, iškildavo net daug aukščiau. Šiame altoriuje tikriausiai buvo ir vidinių patalpų aukojimo indams ir panašioms daiktams laikyti. Prie įėjimo į šventyklą buvo krivių krivaičio – tai reiškia kunigų kunigo – rūmas. Šis rūmas turėjo apvalų bokštą, iš kurio stebėdavo saulės judėjimą; pagal jį aukos deginimas ant altoriaus pakopos reikšdavo mėnesio pirmą dieną, ir plyta, paženklinta tam tikru ženklu, įmūryta į bokšto sieną, rodydavo metus (132; 8).

Pagal šį aprašymą, šventovė buvo be stogo, aptvaro pavidalo. Įėjimas į ją buvo nuo Neries, tai yra siaurinėje pusėje. Šventovėje stovėjo medinis Perkūno stabas. Netoliese buvo įrengtas altorius. Tai, matyt, ir buvo tasai laiptuotasis altorius, kurio liekanų rasta dabartinės arkikatedros požemiuose. Apie altorių pasakyta, kad jis buvo dvylikos pakopų. Kiekviena pakopa buvo skirta vienam Zodiako ženklui. Tokio altoriaus egzistavimo galimybė visiškai įtikėtina. Panašių altorių, kuriuose modeliuojamas Laikas, žinoma ir kitose kultūrose. Apie vieną Indijos šventovės altorių, kuriame degė ugnis, teigiama, kad tasai altorius reiškė metus: „360 altoriaus aptvaro plytų atitinka 360 naktų metuose“ (Brâhmana X 5; IV 10 etc.) (274, p. 51). Panaši simbolika aptin-

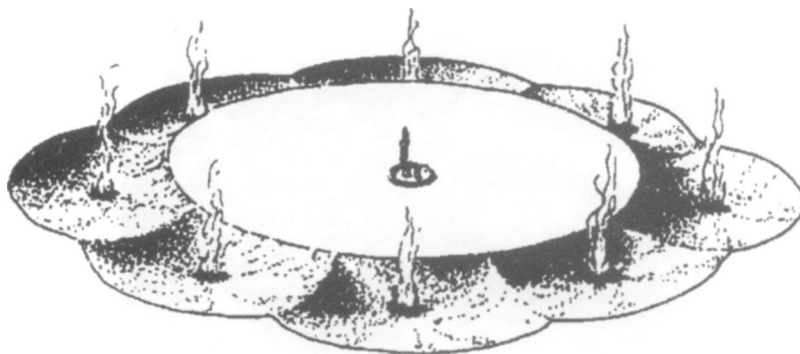

Katedros šiaurinės navos senieji laiptai (70, p. 15)

kama ir Jeruzalės šventovėje. Pažymėtina, kad pati Jeruzalės šventovė, anot M. Eliadės, buvo *imago mundi*, t.y. simbolizavo pasaulį. Šioje šventovėje būdavo pašventinamas ne tik Kosmosas, bet ir Laikas (274, p. 52). Tam tikruose šventovės elementuose, jų prasmėje ir struktūroje glūdi Laiko simbolizmas. Taip galėjo būti ir Perkūno šventovėje. Kiekvieną mėnesį, tą dieną, kai saulė išengdavo į naują ženklą, būdavo deginama ugnis ant vienos iš dvylikos altoriaus pakopų. Tai, matyt, ir reiškė periodinį Laiko atnaujinimą bei pašventinimą.

Kitais savo ypatumais aptariamasis altorius primena anksčiau minėtus Perkūnui deginamus aukurus. Juk ant altoriaus viršaus nuolat – dieną naktį degė negęstanti ugnis. Tam tikromis dienomis ant altoriaus viršaus būdavo sudeginama gyvulio auka. Tad amžinosios ugnies deginimas ir gyvulio aukojimas Perkūnui siejasi su čia jau analizuotais šiam dievui skirtais ritualais.

Griaustinio dievo šventovė žinoma ne tik Lietuvoje. Šiam dievui skirtą kulto vietą turėjo ir mūsų artimiausi kaimynai – rytų slavai. 1951 m. Perynėje netoli Novgorodo buvo aptikta pagoniška Perūno šventovė. Ištyrus jos liekanas padaryta išvada, kad toje vietoje buvęs apskritas griovys su aštuoniais išlinkimais. Išlinkimų centre rasta lau-

Perūno šventyklos Perynėje prie Novgorodo rekonstrukcija. Aikštelės viduryje Perūno stabas ir šalia jo aukuras, aplink – aštuoni židiniai aukojimui (72, Nr. 12, p. 55)

žaviečių. Vidinė griovio kraštinė buvo taisyklingo apskritimo formos. Manoma, kad grioviu apjuosto ploto centre stovėjo Perūno statula. Kai kuriose griovio vietose rasta anglių liekanų, smulkių akmenukų, molinių indų šukių. Šventovė tikriausiai buvo pastatyta IX a., o sugriauta X a. pabaigoje (243, p. 105–108). Kaip žinoma, Novgorode IX a. II pusėje susikūrė seniausia rusų valstybė. Įdomu, kad tuo reikšmingu Novgorodui istoriniu laikotarpiu čia buvo pastatyta šventovė Perūnui. X a. kulto vieta pagonių dievams buvo ir Kijeve. Giraitėje ant kalvos tarp kitų dievų stovėjo Perūno stabas (122, p. 124).

Lietuvių Perkūno šventovė datuojama XIII a. pab. – XIV a. (iki 1387 m. krikšto). XIII a. I pusė Lietuvai buvo svarbi kaip valstybingumo kūrimo laikotarpis. Vadinasi, XIII a. antroje pusėje, įsitvirtinant jaunai Lietuvos valstybei, vienu svarbiausių dievų laikytas Perkūnas. Lietuviams vienijantis, matyt, prireikė išskirti iš daugybės pagoniškų dievų vieną galingą dievą bei pastatyti jam šventovę. Tad Perkūnas buvo vienas pagrindinių dar neseniai susikūrusios ir stiprėjančios Lietuvos valstybės dievų.